

Kriteriji za analizo vsebinske sporočilnosti terminov v znanosti

FRANCPEDIČEK

UVOD

Eden osrednjih teoremov, ki se je izoblikoval ob razčlenjevanju terminografiranih slovenskih pedagoških besedil, je tisti, ki govori, da terminološko znakovje v znanosti(h) ni kakovostno neizčlenjeno in neizrazlikovano gradivo. Je pa vsebinsko in funkcionalno "čvrsto" ali konzistentno z vidika predmetno-raziskovalnega in tehnološkega področja človekovega spoznavanja objektivne stvarnosti in subjektivne resničnosti.

Temeljna postavka tega teorema je, da se celoten skupek ali global terminološkega znakovja vsake posamezne znanosti členi na tri znakovno in sporočilno različne ravni.

Prvo, znakovno-terminološko "najnižjo" raven predstavlja področno besedje, ki se izčlenjuje neposredno iz naravnega jezika. Vsebuje pa zaklad znakovja v določeni znanosti, ki označuje bolj ali manj "gole" percepcije predmetov, pojavov, procesov, funkcij in odnosov realne stvarnosti in dejstva o njihovem obstajanju.

Znakovno in sporočilno višjo raven predstavlja strokovno (področno) izrazje, to je terminološki sestav, ki mu je prvina "terminus technicus". Ta raven terminološkega znakovja v znanosti odseva ali reflektira eksistenčnost in tehnološkost vsega, kar je od človeka zamišljeno in proizvedeno.

Znakovno ter sporočilno najvišjo raven terminološkega znakovja v znanosti predstavljajo pravi, to je avtentični in avtohtoni termini v komunikacijskem polju oziroma "kozmosu" določene znanosti. Odsevajo oziroma vsebujejo znake in sporočila odmislekov ali abstraktov za pojave, procese, funkcije in odnose objektivne stvarnosti, in subjektivne resničnosti v značilnih mišljenjskih oblikah, podobah in nosilcih, to je v pojmih.

Tem trem razkritim, znakovno in sporočilno različnim "nosilcem" oziroma "sestavljalcem" terminološkega znakovja vsake posamezne znanosti smo že postavili razsodila ali kriterije za razpoznavanje njihove lingvistično-filološke, to je oblikovne znakovnosti. (Glej, F. Pediček, Slovenska pedagoška terminologija v luči kvalitativne analize znanostne opredeljenosti in znanostne sporočilnosti, Anthropos, Ljubljana, 1988, št. IV-VI, str. 199-213).

Preostaja še analiza razsodil za njihovo vsebinsko-sporočilno vsebnost. Tej snovi je posvečen pričujoči zapis!

Najprej je treba pojasniti obe sintagmi, ki povedno določujeta pričujočo napovedano obravnavno snov. Ti sta:

- a) vsebinska sporočilnost,
- b) termin v znanosti.

K a)

Predvsem je treba ob vstopu v to snov ugotoviti, da ima vsak termin v znanosti oziroma vsak pravi znanstveni termin (ki torej ni le paratermin!) dva "obraza", to je dva svoja pogledna oziroma tematizacijska vidika: oblikovno-znakovnega in vsebinsko-sporočilnega.

Oblikovno-znakovni vidik slehernega termina v znanosti je tisti, pri katerem gre za kakovost jezikovne znakovnosti termina. Gre torej za njegovo samostalniško, glagolniško in pridevniško (lingvistično!) in različno imensko (filološko!) obliko v monolitski, korpusni ali konglomeratski znakovni strukturi ali sestavi.

Vsak termin v znanosti pa ima, mora imeti, da je lahko termin znanosti, še bolj pa, da je lahko pravi znanstveni termin, svojo strogo določeno, čim bolj pomensko enoumno vsebinsko sporočilnost o določenem pojavu, procesu, funkciji in odnosu objektivne stvarnosti in subjektivne resničnosti. To pa ima, kadar in v kolikor je prvina in instrument njihovega avtentičnega znanstvenega mišljenja, znanstvenega razumevanja oziroma spoznavanja in znanstvenega umevanja.

Te tri funkcionalne ravni znanosti so v tesni soodnosnosti s tremi ravnmi strukture znanosti: logos, tehne in praksis. Na navedenih treh sestavnih ravneh znanosti pa se v tri kategorije členi tudi njihova spoznanjska vsebnost: bistvenost ali esenčnost, bivanjskost ali eksistenčnost ter delovalnost ali akcijskost (tehnološkost oziroma tehničnost).

Vsebinska sporočilnost termina v znanosti oz. znanstvenega termina je potemtakem "organsko" vgrajena v njegove tri znakovne temeljne (jezikovne!) oblike: samostalnik, glagolnik sam ali v pomensko strogo določeni "svojljniški" adjektivaciji; samostalnik ali glagolnik v pomensko sestavnem korpusu z določeno genitivno adjektivacijo, in, v poljudno novo nastajajočem pomensko-sporočilnem terminskem konglomeratu (samostalnik, glagolnik, pridevnik).

K b)

"Termin znanosti" je sintagma, ki je ne kaže zamenjevati s sintagmo "znanstveni termin".

Razsodilo njune pomenske diferenciacije in individualizacije je znak "adjektivacija", ki po svoji etimološki osnovi (ad-icio 3, ieci, iectum - vreči, naravnati, pridejati, pristaviti, naslanjati se, pomnožiti, povečati) kaže na: pridobivanje, pristavljanje, (pomensko!) množitvev.

Adjektivacija kot jezikovno-znakovno in s tem pomensko-sporočilno pridajanje, pristavljanje ali pomnoževanje pa ima svoji dve poznani obliki: roditeljsko ali genitivno (termin znanosti!) in svojljniško ali posesivno (znanstveni termin!). Roditeljska je prava

"pristavljalna" adjekcija, medtem ko svojilniška (seveda v vsebinsko-funkcionalni, ne oblikovno-slovniški konotaciji!) povsem "zasvaja" znak, kateremu je lahko pridjana tudi le v vlogi pomensko-sporočilnega pristavka ali "pomnožitelja". S tem pa se termini, ki so "zasvojeni" z neko svojilniško adjekcijo, dvignejo na višjo, bolj pomensko-sporočilno enoumno raven. Se torej kakovostno prerojevajo iz ravni "terminov znanosti" bolj in bolj v prave "znanstvene termine".

Ta razlikovalnost med znakom "termin znanosti" in "znanstveni termin" pa ima gotovo tudi svojo vsebinsko-sporočilno razlikovalnost ali diferenciranost!

Sintagma "termin znanosti" znakovno določuje genitivna adjekcija, kar pomeni, da se znak "znanost" znaku "termin" le pristavlja, pridaja, s čimer se tej sintagmi povečuje njena pomenskost in sporočilnost.

Sintagma "znanstveni termin" pa določuje vsebinsko in funkcionalno svojilniška ali posesivna adjekcija, kar pomeni, da je le-ta adjekcija zasvojila svojo znakovno podstavo, kateri se je pridodala ali pristavila. Iz tega in s tem je nastala nova sintagma "znanstveni termin", ki se je pa tako obogatila z večjo pomensko-sporočilno enoumnostjo. Prav ta njena "nova" kakovost je za naravo in vlogo znanstvene terminologije bistvenega pomena.

To tudi pomeni, da sintagma "znanstveni termin" določuje le tisti terminski znak v znanosti, ki ga je mogoče imeti po njegovi vsebinski sporočilnosti za pravi avtentični in avtonomni, eno ali drugo znanost določujoči in opredeljujoči termin.

Ob tem je še treba poudariti, da vseh terminov, ki jih določujejo genitivne adjekcije ni mogoče pretransformirati v termine s svojilniškimi pristavki (npr. učitelj matematike - matematični učitelj), saj pri tem tako spremenijo svojo vsebinsko sporočilnost, da po kakovosti nikakor ne dosegajo ravni enoumnosti in pomenske ustreznosti znanstvenega termina.

Pomeni, mnogo terminov, ki jih oblikuje genitivna adjekcija, sploh ne more doseči ravni oziroma oblike s svojilniškim pristavkom, kar pomeni, da ne morejo postati pravi znanstveni termini, temveč ostajajo na ustreznih nižjih vsebinsko-sporočilnih ravneh. Pač zaradi tega, ker v podobi svojilniške adjekcije izgube vsakršno svojo mišljenjsko ustrezno upravičenost in razumno ter uporabno vsebinsko komunikacijskost.

Lahko pa se dogaja, da se določen termin nekaj časa zadržuje na ravni genitivne adjekcije in se po nekem pretečenem času razčlenjevanja in raziskovanja prerodi v termin svojilniške adjekcije. Seveda, šele potem, ko se je nabralo dovolj znanstveno analitičnega gradiva o določenem pojavu, procesu, funkciji ali odnosu v stvarnosti ali resničnosti (npr. fizika atoma - atomska fizika!)

Analiza kriterijev

Vsebinska sporočilnost termina je torej pogojevana z njegovo znakovno obliko ali podobo. Ne določuje pa terminova znakovna podoba enoumnosti njegove vsebinske sporočilnosti, kar kaže na to, da je temeljne oziroma nosilne pomembnosti pri terminih v znanosti njegova vsebinsko-spoznavna vsebnost in sporočilnost o njej, ne pa njegova znakovna (jezikovna) oblikovnost. Le-ta ima, gotovo, svojo veliko vlogo pri vsakem terminu znanosti oziroma znanstvenem terminu, nima pa znanstveno-spoznavanjsko odločilne vloge ali funkcije.

Ta razčlenjevalni oziroma analitiški teorem je temeljne pomembnosti za razbiranje in določevanje kriterijev ali razsodil, po katerih je mogoče določevati pomensko-sporočilno "vrednost" terminološkega znakovja v znanostni govorici (langage) in v znanstvenih jezikih (langue).

Doslejšnje razčlenjevanje pomensko-sporočilne vrednosti terminografirane gradiva, v bibliografski vzorec odbranih pedagoških besedil, je namreč odkrilo tri kakovostne vrste ali ravni terminološkega znakovja v znanosti, torej znakov, ki se pojavljajo kot termini znanosti, od katerih pa vsi nimajo, ne dosegajo ravni (pravih) znanstvenih terminov. Te kakovostne ravni so:

- a) termini - področne besede,
- b) termini - strokovni izrazi,
- c) termini - (pravi) znanstveni termini.

Temeljno vprašanje, ki se pojavlja ob razkritju teh treh kakovostnih ravni terminološkega znakovja v znanosti, je: po kakšnih razsodilih določevati v empiričnem terminografskem gradivu navedeno prvo, drugo in tretjo pomensko-sporočilno raven?

Pripadni analitiški dosežek na temlju izkušenskega razčlenjevanja terminografskega gradiva je bil v postavitvi oziroma določitvi naslednjih kriterijev:

a) Za termine-področne besede je mogoče imeti tisto znakovje v znanosti, ki označuje vse, kar je od človeka zgolj perceptivno dojeto ali dojemano kot stvarno obstoječe, kar torej ne kaže na kakršnokoli človekovo spremljajočo in spreminjajočo refleksijo dojetega, ker je zgolj ugotavljajoče (npr. šolska tabla, klop, šolsko poslopje, tintnik, kreda, zvezek, knjiga ipd.).

b) Za termine-strokovne izraze je mogoče imeti tiste terminološke znake v znanosti, ki označujejo vse, kar je od človeka predstavno izoblikovano, fantazijsko proizvedeno in miselno ustvarjeno ter je torej proizvodno in intelektualno "tehniško" dojemljivo in uresničevano (npr. učitelj matematike, redovalna konferenca, predmetni učitelj ipd.). Kaže pa na fenomenološko eksistentnost obstoječega ali proizvedenega.

c) Za (prave) znanstvene termine pa je mogoče imeti tiste terminološke znake v znanosti, ki označujejo vse tisto, kar zrcali in nakazuje človekovo abstraktno spoznavalsko refleksijo bistvenosti, zajeto v ustrezno podstavo, ki je pri znanstvenem terminu vselej pojem o nečem najvišje mišljenem oziroma odmišljenem.

Drugače in jasneje: Pravi znanstveni termin vselej označuje tisto, kar se lahko razkriva le na odmišljenem ali abstraktno-refleksijskem nivoju bistvenosti pojavov, procesov, funkcij in odnosov v stvarnosti ali v resničnosti.

A propos: Termin - strokovni izraz pa vselej označuje tisto, kar je posledek človekove takšne (tehnično-materialne!) in drugačne (tehniško-mišljenjske!) "proizvodnje". Njegovo "dno" je vselej "zamišljenost" in "uresničenost" novih možnosti obstoječega, medtem ko pa je termin - področna beseda le znak za vse področno obstoječe. Torej za vse, kar je interesno oddeljenega in zamejenega.

SKLEP

Če so pri celotnem lingvistično-filološkem razčlenjevanju terminov v znanosti v ospredju različni vidiki (psihološki, logiški, znanostni, sporočilnostni in strukturni), pa

so pri njihovem znanostno-informacijskem določevanju pomembne tri njihove temeljne razsežnosti, ki so:

- a) vsebinsko-sporočilna,
- b) funkcionalno-sporočilna,
- c) kriterijsko-vsebna.

K a)

Vsebinsko-sporočilna se razkriva - kakor je pokazalo razčlenjevanje terminografirane empiričnega gradiva pedagoških besedil - v okviru treh vsebinsko-sporočilnih ravnin terminološkega znakovja v znanosti, ki so: področno besedje (T3), strokovno izrazje (T2) in (pravi) znanstveni termini (T1).

Temeljno vprašanje ob tej razsežnosti terminološkega znakovja v znanosti je, po kakšnih kriterijih določevati kakovosti teh njihovih treh razkritih vsebinsko-sporočilnih ravnin.

Rešitev tega vprašanja je bila najdena v kriteriju enega ali drugega "dna" terminov v znanosti: stvarna obstoječnost, tehnološko-tehnična zamišljenost in proizvedenost ter refleksijsko-abstraktna mišljenost.

Navedeni trije različni eksistenčni temelji terminov v znanosti so razpoznavno "čisti", ko gre za strukturno "čiste", to je monolitske ali enoznakovne termine.

Kadar pa gre za binomične, ki sestavljajo terminološka gnezda oziroma terminološke korpuse, ali kadar gre za trinomične ali polinomične, ki sestavljajo terminološke družine oziroma konglomerate, takrat pa je bil dodatno vmeščen še ločilni znak genitivne in posesivne adjekcije ali terminološkega pristavka. S soodnostnim povezovanjem obeh teh določilnosti terminov v znanosti je mogoče razpoznavno določevati tri razkrite vsebinsko-sporočilne ravni celotnega terminološkega znakovja v znanosti in v znanostih.

K b)

Funkcionalno-sporočilna razsežnost terminov v znanosti je tista, ki jo grade različni "učinkovalni" odnosi sprejemnika ali recipienta in sporočevalca ali emitenta. Funkcionalno-sporočilno razsežnost terminov v znanosti določujejo: informacijska kolikost, korespondentnost mišljenosti oz. interesnosti, namenskost sporočilne vsebnosti, in, osebna odnosnost do vsebinske sporočilnosti termina v znanosti.

Vse to namreč določuje vlogo ali funkcijo, ki jo sporočeni termin v znanosti ima, dobi, sproži, ko je postavljen v terminološko-informacijski obtok znanosti.

K c)

Razlikovalno razčlenjevanje terminografirane gradiva pedagoških besedil je slednjic še opozorilo na kriterijsko-vsebno razsežnost terminov v znanosti.

V okvir le-te gredo štiri temeljne ravnine celotnega terminološkega zaklada v znanosti, ki se takole členijo in med seboj razlikujejo po svoji kriterijski vsebnosti prave ali neprave (para) terminološkosti:

1. Termini v znanosti, ki jih določuje terminološko znakovje, pojavljajoče se na kakovostno-sporočilni ravni (T1, T2, T3).

2. Termini znanosti, ki predstavljajo znakovno mediacijo med področnim besedjem in pravimi znanstvenimi termini in jih največkrat "uresničuje" določeno strokovno izrazje.

3. Znanstveni termini, ki se pojavljajo in sestavljajo terminološke zaklade ali funduse oziroma sisteme v posebnih znanostih.

4. Znanostni termini, ki se pa pojavljajo in sestavljajo obči sistem človeške metaznanosti in v znakovnosti katerih je praviloma navzoča samo najvišja refleksijsko-abstraktna vsebnost.

Diskusija

Oba navedena terminološka korpusa "termin znanosti" in "znanstveni termin" nam preko svoje diferenciacije in individualizacije odstirata še vpogled v evolucijo terminov v znanosti, kar ne kaže imeti za zanemarljivo.

V luči le-te gre najprej za "trditve", da je delavnica terminov znanosti in znanstvenih terminov v "človeški glavi", drugače, v njegovi znanstveno-refleksijski zavesti, in je podobna "delavnici" njegovega ravnanja s stvarmi, pojavi, funkcijami in odnosi v predmetnosti, torej pri "materialnem delu".

Z svoje namensko določeno materialno delo človek najprej identificira in zbira posamezne predmete, pojave, funkcije in odnose nekega izseka stvarnosti.

To ustreza pri človekovem ustvarjanju terminov v znanosti identificiranju in zbiranju področnega besedja. Torej prvi in najbolj preprosti stopnji terminološke dejavnosti.

Zatem si človek začne odbirati v skladu z delovnim ciljem, ki si ga postavi (npr. narediti mizo za pisarno!), posamezne ustrezne predmete (deske, letve, lepilo, obdelovalno orodje, ipd.) ter jih postavljati v zvezo s postavljanim ciljem, to je z mizo za delo v pisarni.

Na tej stopnji povezuje posamezne odbrane predmete in orodje ter cilj in namen. Njegova "terminološka refleksija" se giblje na ravni genitivne apozicije: miza pisarne, miza za pisarno! Značilno je, da se na tej stopnji tvori človekova odsevnost v zavesti (refleksija), ki vsebuje predvsem različne odbrane predstavne prvine, torej tiste, ki jih je treba dodati predmetu (zaznavi) mize, da si jo lahko človek predstavlja v pisarni kot ustrezni del pripadajočega delovnega pohištva. Ko njegova refleksija to doseže, se giblje na ravni strokovnega izraza (miza za delo v pisarni!).

Slednjih se v človekovi reflektirajoči zavesti začno prebujati in strnjevat splošne, bistvene sestavine takšne mize: pisalna ploskev, predali, niše ipd., torej vse tiste, po katerih občostih se miza za delo v pisarni razlikuje od vseh drugih, drugače posebnih "namenskih" miz.

Terminološki nasledek te stopnje je (po naše!) "svojilna" adjekcija: pisarniška miza. V korpusu tega termina ne gre več le za genitivno jukstapozicijo dveh terminov, temveč za njuno strnitev, zlitje ali integracijo v "pisarniško mizo".

Toda po naših postavljenih kriterijih ali razsodilih je ta terminološki korpus (kljub doseženi svojilniški adjekciji!) le strokovni izraz (terminus technicus), saj zaradi svoje konkretne narave obeh integriranih terminov ne more nikoli postati pravi znanstveni termin.

Nič drugače tudi ni, če gre za terminološki korpus, v katerem je le eden od obeh znakov konkretne ali tehnološke in drugi značilno abstraktne narave. V takšnih terminoloških korpusih, v katerih je en znak konkretno-predmetni ali tehnološko-tehnični in drugi abstraktni, je namreč treba določiti celoten terminološki korpus kot strokovni izraz, pa naj gre ali za genitivno ali posesivno adjekcijo. Šele pri dveh (ali treh) terminoloških znakih, ki sta oba (ali vsi trije) abstraktne narave in v posesivni adjekciji, gre za nesporno pravi znanstveni termin.

Odločujoča kriterija sta torej v binomskih terminih, ki so po svoji zgradbi ali sestavi terminološki korpusi, dva:

a) narava, ki je značilna za določen terminološki znak: realno obstoječe; od človeka tehnološko namišljeno in tehnično proizvedeno; od človeka abstraktno mišljeno.

b) adjekcija: genitivna in posesivna.

Pri "nečistih", to je pri sestavljenih oziroma kombiniranih binomskih (oziroma trinomskih) terminoloških znakih, pa velja pravilo, da je treba terminološki znak z ozirom na kvaliteto vsebinske sporočilnosti določevati za stopnjo "navzdol", saj je mogoče pripisati določeno "višjo" oziroma pripadajočo kvaliteto vsebinske sporočilnosti tistemu posameznemu terminu v znanosti ali njegovemu binomskemu korpusu, ki je znakovno-pomensko "čist". V kolikor je "mešan", je treba uporabiti ustrezno evalvacijsko "spodnjo" stopnjo kakovosti njegove vsebinske sporočilnosti, pa naj vsebuje določen terminološki korpus ali konglomerat ali rodilniške (genitivne) ali svojilniške (posesivne) adjekcije.